AKTUALUS TYRINĖJIMAS

V. Schmidt, Die Streckformen des deutschen Verbums. Substantivisch-verbale Wortverbindungen in publizistischen Texten der Jahre 1948 bis 1967, Halle (Saale), 1968, 144 p.

Vokiečių kalbininkės Veronikos Šmidt studija apie veiksmažodžių junginius su veiksmažodiniais daiktavardžiais (pavyzdžiui, *Vortrag halten/ Mitteilung machen, Entscheid(ung) treffen*, lietuvių atitinkamai *padaryti pranešimą, priimti nutarimą*) dėl šio klausimo problemiškumo gali patraukti ir lituanistų dėmesį. Kaip žinoma, J. Jablonskis, nors pats vartojo *duoti patarimą, gauti pakvietimą, neturėti pasitikėjimo*, šiaip jau panašius junginius taisė[1]. Kai kas tokiam taisymui nepritarė ir tokius junginius gynė. Panašiai pasielgė ir J. Jablonskio „Rinktinių raštų" sudarytojas J. Palionis[2]. Tačiau dar ir dabar šios formos vertinamos skirtingai, o vartojamos dar skirtingiau. Todėl, nepretenduodami į išsamią recenziją, norėtume iškelti vieną kitą teorinę šio darbo mintį, kuri galėtų būti aktuali ir lietuvių kalbai.

Savo darbui autorė surinko daugiau kaip pusdvylikto tūkstančio pavyzdžių iš 20 metų (1948–1967) laikotarpio vokiečių publicistikos. Ši turininga knyga susideda iš įvado, trijų skyrių – gramatinės ir sintaksinės analizės, stilistinės analizės ir gausių statistinių duomenų apibendrinimo, išvadų bei priedų – dviejų registrų: veiksmažodinių daiktavardžių ir veiksmažodžių (su dažnumo nurodymu).

Veiksmažodžių ir veiksmažodinių daiktavardžių junginiais[3] V. Šmidt vadina analitinius frazeologinius junginius, sudarytus iš daiktavardinio abstrakto ir reikšmiškai išblėsusio veiksmažodžio, atliekančio struktūrinio centro uždavinį, ir egzistuojančius lygiagrečiai su sintetinėmis veiksmažodžio formomis, semantiškai apytikriai ekvivalentiškomis. Jų atsiradimą autorė aiškina veiksmažodžio substantyvacija, kuri suardanti sakinį – nelieka turinio. Tada į pagalbą ateinąs kitas veiksmažodis, kuris tampąs jungtimi. Tik reikėtų manyti, kad daiktavardėjimas vyksta už sakinio ribų, o sakinyje substantyvuotos formos, šios veiksmažodžio transformacijos, panaudojamos jau gatavos. Veiksmažodine jungtimi dažniausiai einą poliseminiai veiksmažodžiai, nes jų reikšmių kitimas vykstąs konkrečių reikšmės elementų silpnėjimo ir abstrakčių stiprėjimo kryptimi (o tuo pačiu stiprėjąs abstrak-

[1] Žr. J. Jablonskis, Rinktiniai raštai, t. II, Vilnius, 1959, p. 515.

[2] Žr. ten pat, p. 532.

[3] Vokiškai *Streckformen*, pažodžiui būtų *tęstinės formos*. Galima tik pasigėrėti šio neįmantraus termino (taip pat analogiško su juo *Streckverb*) patogumu ir apgailestauti, kad mes tokio trumpo neturime.

tumas ir pagrindinėje leksinėje reikšmėje). Jie, be to, yra labai junglūs (daugiavalenčiai), todėl ir analitinių junginių sudaro daug. Šios jungtys dažniausiai vadinamos pusiau pagalbiniais veiksmažodžiais[4]. Vokiečių kalboje jų yra gana daug, lygiai kaip joje yra stipresnė ir pagalbinių bei modalinių veiksmažodžių kategorija. Dėl tos priežasties, kad veiksmažodinės jungties reikšmė yra suabstraktėjusi, išblėsusi, junginio reikšmė nėra jo komponentų reikšmių suma. Čia pasireiškia tam tikras idiomatiškumas, reikšmių izoliavimas. O tai esanti viena iš priežasčių, kad šios analitinės formos savo reikšmėmis nėra visiškai ekvivalentiškos sintetinėms. Panašiai pasisako ir kiti autoriai. Sintetinė forma yra pastovi, veiksmas – bendresnės, platesnės reikšmės. O analitiniame junginyje veiksmas detalizuotas ir konkretizuotas, semantika maksimaliai siaura[5]. Čia turime tikrai įdomų reiškinį: suabstraktėjusio veiksmažodžio ir veiksmažodinio abstrakto junginys duoda konkretesnę, siauresnę reikšmę, negu sintetinės formos reikšmė. V. Ambrazas pažymi, kad tokiu junginiu nusakomas ne tik veiksmas, bet ir jo objektas ar rezultatas[6].

Toliau autorė parodo, kaip daugiau ar mažiau modifikuojama analitinio junginio reikšmė, pasikeitus jame, lyginant su sintetine forma, veikslui (ingresyvui, duratyvui, egresyvui, inchoatyvui, kontinuatyvui, rezultatyvui, kauzatyvui), taip pat kitoms gramatinėms (aktyvui, pasyvui, refleksyvui) ir sintaksinėms (asmeninio ar beasmenio sakinio konstrukcija) kategorijoms. Veikslų pasikeitimas analitiniuose junginiuose iš tikrųjų suteikia naujų variantinių galimybių. Tai rodo ir lietuvių kalbos pavyzdžiai, plg.: *kovoti* ir *pradėti kovą*, *įsitraukti į kovą* – *tęsti kovą*, *vesti kovą* – *baigti kovą*, *nutraukti kovą*. V. Šmidt tai laiko svarbiausiu gramatiniu ir sintaksiniu analitinių formų pasirinkimo motyvu. Substitucija (pakeitimas) tokiais atvejais negalima.

Labai reikšmingas ir aktualus yra autorės pastebėtas pažyminio vaidmuo, plg. *pranešti* ir *padaryti įdomų pranešimą*, *nutarti* ir *priimti svarbų nutarimą*. Substitucija šiais atvejais yra visiškai negalima. Autorės statistika rodo, kad pažyminių (ar kitų išplėtinių, pvz.: *padaryti pranešimą apie...*) gali turėti apie 70 procentų atvejų.

Stiliaus srityje, analitines ir sintetines formas traktuodama kaip fakultatyvines, apytikriai ekvivalentiškas, V. Šmidt iškelia šiuos veiksmažodžių junginių su veiksmažodiniais daiktavardžiais vartojimo motyvus: pranešimo oficialumas, iškilmingumas, viešumas, aktualumas ir kt.

Autorė pažymi, kad, vertinant šias formas, vis labiau atsisakoma beatodairiško, paviršutiniško smerkimo, nepagrįstų kaltinimų. Šių junginių gausėjimas esąs susijęs su kitomis kalbos tendencijomis – substantyvacija, nominalizacija ir kt. Mokslo, technikos, švietimo ir kultūros vystymasis veikiąs ir mąstymo procesą, o per jį ir kalbą. Vis labiau stiprėja moksliškumo, abstraktumo, sąvokiškumo tendencijos.

[4] Kadangi jie neretai būna tiesiog desemantizuoti, tampa lyg ir kokiais gramatizuotais formantais, kai kurių tyrinėtojų yra vadinami tuščiaisiais veiksmažodžiais (plg. М. А. Пеклер, Аналитизм и идиоматизм сочетаний с „пустыми“ глаголами, „Проблемы лексикологии и грамматики“, вып. II, Минск, 1967, p. 137.

[5] Žr. В. И. Андрусенко, К вопросу о синоформии (о лингвостилистическом характере синонимических отношений между глаголом и глагольно-именным словосочетанием), Русский язык, его изучение в высшей и средней школе, Астрахань, 1970, p. 22.

[6] Žr. V. Ambrazas, Dabartinės lietuvių kalbos sintaksės klausimai, „Lietuvių kalba tarybiniais metais“. Vilnius, 1967, p. 132.

Siekiama kalbinių formų stabilumo. O tą stabilumą kaip tik ir laiduoja junginiai su pastoviu daiktavardiniu branduoliu. Tai patvirtiną ne tik naujosios kalbos. Antai H. Jakobis (H. Jacobi) panašų reiškinį dar 1903 m. yra pastebėjęs sanskrito mokslniame stiliuje, kur jis, anot H. Jakobio, buvo išaugęs iki nepaprasto, sakytume, gąsdinančio laipsnio. Kalboje taip pat stiprėjąs analitiškumas. Veiksmažodžių ir veiksmažodinių daiktavardžių junginiai teikią daugiau galimybių naujam turiniui reikšti, nes kelių reikšminių elementų sujungimas sukuriąs daugiau variantų, kuriems nėra sintetinių atitikmenų.

Žinoma, šis procesas turįs ir atvirkščiąją pusę. Autorė sakosi vengusi kritiško akcento. Tačiau ji vis dėlto pažymi, kad yra ir rūpesčių bei pavojų. Gausėjant šių analitinių junginių, stiprėjanti tendencija apeiti dominuojantį struktūrinį veiksmažodžio vaidmenį sakinyje, didėjąs reikšminis jo išblėsimas. Yra nepagrįsto vartojimo atvejų. Kartais sunku pasakyti, ar veiksmažodžio ir veiksmažodinio daiktavardžio junginys yra sąmoningai stilistiškai pasirinktas, ar vartojamas tik iš analogijos. Tai esąs tikras pavojus kalbai. Per augančią abstrakciją galįs būti prarastas vaizdumas ir aiškumas. Tačiau autorė mano, kad kalbos vystymąsi galima paveikti, ir juo efektyviau, kuo kultūringesnė visuomenė.

Tokios mintys abejonių nekelia. Nors praktiškai lietuvių kalboje ir toliau aktuali liks stilistinė šių formų vartosena, būtų labai naudingas ir teorinis šio reiškinio patyrinėjimas. V. Šmidt darbas čia būtų didelė paspirtis ir nepakeičiamas šaltinis mikrotipologiniams gretinimams, iš kurių galima gauti svarbių išvadų apie kalbų artimumą ir leksinį savitumą. Pavyzdžiui, pusiau pagalbinių veiksmažodžių vokiečių kalboje yra net arti 300. Tačiau tik keleto jų lietuviški atitikmenys gal neatsiliktų dažnumu ir junglumu (*geben – duoti*, *machen – daryti*, *haben – turėti* ir kt.). Kitų junglumas daug mažesnis arba net nulinis, pvz.: *Vorsitz führen – pirmininkauti*, *Untersuchung führen – tardyti* (nors *Kampf führen – kovoti /vesti kovą*); *Verzicht leisten – atsisakyti*; *Sorge tragen – rūpintis*, *Verantwortung tragen – atsakyti*, *būti atsakingam*; *Opfer bringen –pasiaukoti*, *in Ordnung bringen – sutvarkyti*, *zu Ausdruck bringen – išreikšti* ir pan. Jungčių lietuvių kalboje mažiau yra dėl to, kad joje iš viso mažiau abstrakčių veiksmažodžių. Vadinasi, lietuvių kalboje yra dažnesnės sintetinės formos. Tą sintetiškumą kaip tik ir stiprina lietuvių kalbos veiksmažodžio semantikos konkretumas.

Kitais atvejais, nors vartojami analitiniai junginiai, bet jų veiksmažodiniai komponentai yra neadekvatūs, pvz.: *Beweis führen – pateikti įrodymą*; *Gefahr bringen – (su)kelti pavojų*, *Hilfe bringen – (su)teikti pagalbą*; *Frage*, *Aufgabe stellen – kelti klausimą*, *uždavinį*; *Klage erheben – paduoti skundą*. Panašiai yra ir kitose kalbose. Pavyzdžiui, rusų *делать* analitiniuose junginiuose atitinka vokiečių *machen*, *tun*, *geben*, *ziehen*, *treiben*, *wirken*, *erteilen*, *bringen* ir kt. – iš viso apie 60 veiksmažodžių[7]. Rusų *оказывать* (*влияние*, *любезность*, *помощь*, *предпочтение*) atitinka ukrainiečių *робити* (*вилив*, *ласку*), *подавати* (*допомогу*), *віддавати* (*перевагу*)[8]. Veiksmažodinių komponentų neadekvatumas (lygiai kaip ir jų pakeičiamumas, plg. pvz.: *padaryti /atlikti tyrimus*) patvirtina mintį apie jų

[7] Žr. М. А. Пеклер, min. veik., p. 138.

[8] Žr. Д. Н. Шмелёв, Основные процессы в лексике современных восточнославянских языков, Славянское языкознание, Москва, 1966, p. 403.

tuštumą, desemantizaciją, bent dalinę gramatizaciją. Kartu tai yra svarbūs kalbų savitumo faktoriai.

Kitas dalykas – veiksmažodiniai daiktavardžiai. V. Ambrazas teigia, kad lietuvių kalboje jų vartosenos sfera yra gerokai siauresnė[9]. Be abejo, didelių skirtumų rastume ir tarp priesagos *-imas* abstraktų, iš vienos pusės, ir kitų priesagų, o ypač galūnių vedinių, iš kitos. Pastarieji turi konkretesnę reikšmę. O tik sukonkretėjęs abstraktas gali tapti veiksmo objektu, kas yra būtina analitinio junginio sąlyga. Dėl to, kad priesagos *-imas* vediniai, pavyzdžiui, *sėdėjimas*, *ėjimas*, *veikimas*, *šokimas*, *dauginimas*, *sudėjimas*, *brėžimas*, yra abstraktai, negalintys tapti veiksmo objektais, nesakoma, pavyzdžiui, *vykdyti sėdėjimą*; *atlikti ėjimą*, *veikimą*, *šokimą*, *dauginimą*, *sudėjimą*; *daryti brėžimą*. Bet visiškai įmanoma pasakyti *turėti posėdį*; *duoti eigą*, *atlikti veiksmą*, *šokį*, *daugybą*, *sudėtį*; *daryti brėžinį*, nes šiuose junginiuose veiksmažodiniai daiktavardžiai yra konkretesnės reikšmės. Panašiai galima pasakyti apie junginius *atlikti kelionę*, *pareigas*; *vykdyti sėją*; *turėti kosulį*, *svajonę*, *rūpestį*, *nuostolį*; *daryti priekaištą*, *mankštą*; *sudaryti paliaubas*, *santuoką*, *sandėrį*; *duoti pastabą*, *pažadą*; *paduoti skundą*; *suteikti pagalbą*; *pasiekti pergalę* ir pan. O jeigu sakoma *padaryti pranešimą*, tai čia priesagos *-imas* vedinys *pranešimas* yra tiek sukonkretėjęs, kad, sakysim, tą pranešimą pametus, sunku būtų jį padaryti.

Be abejonės, šis vertingas Veronikos Šmidt darbas ateityje susilauks detalesnio studijavimo ir vertinimo, o lietuvių kalba – išsamaus veiksmažodžių ir veiksmažodinių junginių tyrinėjimo. Jo reikalingumas yra aikvaizdus.

J. Klimavičius

[9] Žr. V. Ambrazas, min. veik., p. 137.